

СИНТАКСИЧНІ КОНЦЕПТИ ТА ЇХНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ ДИСКУРСУ

У статті розглянуто питання синтаксичних концептів, описано їхній зміст та модус реалізації в умовах дискурсу. Ураховано новітні наукові здобутки в означеній царині.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, синтаксис, синтаксичні концепти, дискурс.

Три магістральні принципи сучасних лінгвістичних досліджень – антропоцентризм, функціоналізм та міждисциплінарність – сприяли появі нової, фактично революційної у своїй основі парадигми, що збагатила вивчення мовних процесів знаннями про пізнавальну діяльність індивіда, про взаємозв'язки мови й мислення та їхню участь у формуванні мовної картини світу. Ця парадигма отримала назву *когнітивно-дискурсивної*, оскільки об'єднала в собі здобутки двох порівняно молодих, але доволі актуальних на сучасному етапі мовознавчого розвитку наук – когнітології та теорії дискурсу. Означена парадигма практично заклала фундамент для виявлення «структур і моделей знання та мовного значення, а також для описання способів концептуальної організації знань у процесі сприйняття, розуміння й побудови висловлювань» [11, с. 275]. Окрім того, представлене положення стало одним із ключових у розробці й подальшому розв'язанні проблеми тексту/дискурсу, що займає центральну позицію в системі сучасного лінгвістичного знання.

Мета наукової розвідки – проаналізувати теоретичний матеріал, що стосується проблеми дослідження синтаксичних концептів. Як засвідчують наукові дані, знання про світ, що містять уявлення про реальну дійсність, систему людських стосунків, норми поведінки, регіонально детерміновані домінанти культури тощо, фіксуються у вигляді певних структур людської свідомості, у яких вони репрезентуються, утворюючи при цьому динамічну систему. Такими структурами є концепти. *Концепт* – явище складне й певною мірою неоднорідне за своєю природою. Свідченням цього є відсутність у наукових колах його єдиноприйнятої дефініції.

Так, наприклад, філософія та логіка схилиються до ідеї отождолення «концепту» з «поняттям», мотивуючи це ідентичністю їхньої ментальної природи. Проте частіше їх все ж таки розмежують, розглядаючи як загальне й часткове [10, с. 80]. Поняття при цьому кваліфікується як часткове, оскільки дає інформацію лише про фрагмент знання, а концепт – одиниця більш загальна, через те, що вказує ще й на сферу вживання цього знання. Отже, можна зробити висновок, що в змістовому аспекті концепт значно ширший від поняття.

У загальному ж плані *концепти* розглядаються як певні ментальні утворення, котрі відображають об'єкти предметного та ідеального світу, є одиницями колективної свідомості й зберігаються в пам'яті носіїв мови. Зазвичай, вони характеризуються багатомірністю та дискретністю значення [1, с. 8]. Окреслену позицію репрезентовано передовсім у роботах О. П. Бабушкіна. Інші вчені, зокрема О. С. Кубрякова, розглядають концепти як оперативні змістові одиниці мислення, «кванти» структурного знання, відображеного у психіці [8, с. 90] індивіда, чії когнітивні характеристики співвіднесені з концептами або ментальними утвореннями, які, власне кажучи, і становлять концептосферу мовної особистості. Ці елементи ґрунтуються на індивідуальному й суспільному досвіді людини. А засвоєння цього досвіду здійснюється в основному через мову, що є важливою складовою пізнавальних здібностей будь-якої особистості.

Завдяки об'єктивації концептів через мову стає можливою й відбувається комунікативна діяльність. Акцентуємо, що сукупність концептів, опредмечених і виражених за допомогою певних мовних засобів, становить *мовну картину світу*, якою володіє мовна особистість.

Науковці зазначають, що формування концептів відбувається на основі чуттєвого досвіду, предметно-практичної, експериментально-пізнавальної й мислинневої діяльності людини засобами вербального й невербального спілкування [6, с. 111]. Отже, концепти можна класифікувати на вербалізовані й невербалізовані. Вербалізація концептів у різних соціумах здебільшого вибіркова. І зумовлено це передовсім їхню культурно-психологічною релевантністю та системою усталених загальнолюдських цінностей.

Наголошуємо, що для будь-якого лінгвістичного дослідження загалом і для нашого зокрема актуальним є вивчення саме вербалізованих концептів. Підтвердженням такої позиції є посилена увага вчених до вивчення ролі концептів у дискурсивній практиці людини. Під «дискурсивною практикою» передовсім розуміємо поняття, які використовують на позначення особливостей

індивідуальної реалізації в дискурсі мовленнєвих уподобань його конкретних суб'єктів, тобто «тенденції у використанні альтернативних мовних засобів вираження певного змісту, що знаходять відображення в частоті вживання відповідних феноменів морфологічного, синтаксичного й семантичного рівнів» [2, с. 245].

Якщо припустити, що однією з головних функцій концептів є інтерпретація отриманих свідчень, то вербалізовані концепти не тільки репрезентують інформацію, але й надають можливість оперувати нею в мовленні й зберігати в пам'яті. Той самий концепт може бути вербалізований різними мовними засобами. Багатоманітність засобів і способів відображення різних концептів у мові засвідчують про їхню неоднорідність.

За способом репрезентації розмежовують лексичні концепти, що репрезентуються безпосередньо значенням слова; фразеологічні концепти, що передають значення цілим словосполученням; граматичні концепти, що відображаються в граматичних формах, граматичних категоріях та синтаксичних структурах. З огляду на мету нашої статті, детальніше зупинимось на характеристиці саме синтаксичних концептів [14, с. 20].

Під синтаксичними концептами розуміють «різноманітні моделі чи структурні схеми речення, що виражають певний концептний зміст – типові пропозиції, тобто певні видові відношення між суб'єктом і предикатом» [3, с. 47].

Синтаксичні концепти відображають:

- знання певного граматичного концепту або значення (тобто пропозиційне значення);
- знання концептуального змісту позамовної сутності у вигляді судження про світ;
- уявлення про синтаксичну модель висловлення (тобто знання про функції синтаксичних позицій слів та про вияв пов'язаних із цими позиціями значень) [6, с. 114].

Декодування значень синтаксичних концептів має двобічний характер. По-перше, для їхньої адекватної інтерпретації потрібне вміння сприймати логіко-граматичну інформацію, що виводиться з контексту, а по-друге, необхідне також знання семантичних одиниць висловлення, тобто лексичних концептів, основним призначенням котрих є відображення реальної дійсності.

Як відомо, об'єкт синтаксису становлять ті механізми мови, що забезпечують перехід від мови до мовлення, тобто способи утворення безкінечної кількості мовленнєвих творів з обмеженої кількості висхідних мовних елементів [14, с. 448]. На різних етапах синтезування мовлення відбувається продукування більш складних та наділених новими якостями мовних одиниць. Синтаксис речення, що описує внутрішню структуру, комунікативні типи, предикативність, модальність, семантику та синонімічні перетворення простого й складного речення як цілісної предикативної й поліпредикативної одиниці, досліджує актуалізацію речення в межах тексту. Для вивчення закономірностей адаптації речення до контексту й відповідно до ситуації мовлення необхідний актуальний синтаксис (синтаксис тексту). Якщо ж у центр дослідницьких інтересів потрапляють умови функціонування висловлень із певною комунікативною метою, то аналіз виходить за межі речення в поле дискурсу й його складників – надфразових єдностей та цілісних текстів.

Учені підкреслюють зв'язок синтаксису зі структурою мислення, національною специфікою мови, нормами комунікації та окресленою дійсністю, що робить його найбільш універсальною частиною мовної структури [14, с. 451]. Думка О. В. Бондарка про те, що «семантичні комплекси, які виражаються в мовленні, завжди становлять собою результат узаємодії декількох граматичних категорій у їх зв'язках із лексикою та різними типами контекстуального й ситуативного середовища» [4, с. 63], лише підтверджує справедливості тези про невіддільність семантичного складника від структурно-синтаксичної. Цілком підтримуємо цей погляд й констатуємо, що вивчення синтаксичних одиниць і знання їхніх стилістичних властивостей є запорукою адекватного використання виражальних засобів мови. Так, за допомогою відповідної синтаксичної структури можна досягти оптимального за своєю виражальністю варіанта висловлення. До речі, це характерно не лише для пошуку потрібного емоційного звучання, хоча дуже часто саме емоційний бік висловлення створено засобами синтаксису, котрий приховує в собі величезні стилістичні можливості, що ґрунтуються на його здатності передавати найтонші відтінки думки й почуття. Як засвідчують наукові дані, синтаксичні концепти відіграють важливу роль у межах емоційного вираження тексту, а за умови їх емоційної експліцитності вони можуть трактуватись і як *емоційні синтаксичні концепти* [14, с. 22].

Оскільки дослідження проводиться з урахуванням дискурсивної природи мовленнєвих творів, то й аналіз синтаксичної організації їх має відбуватись на рівні дискурсу. Тому в цьому разі доречно розглянути синтаксичні структури на поверхнево-синтаксичному, семантико-синтаксичному (когнітивному), а також на прагматичному рівнях. Відзначимо, що окреслені рівні тісно взаємопов'язані через те, що значення когнітивного й прагматичного часто впливають із поверхнево-синтаксичного, однак на кожному з них на перший план виходять свої синтактико-стилістичні процеси, що роблять висловлення релевантним із погляду відповідного рівня.

Так, для поверхнево-синтаксичного рівня найбільш важливим є питання об'ємного наповнення висловлення. Тут аналізуються такі характеристики, як розмір речення, його одно- або двоскладність, наявність еліптичних конструкцій, підрядних речень тощо. Водночас для того, аби з'ясувати значення структурних компонентів висловлення та смисл, котрий заклав у них автор, потрібен аналіз іншого рівня – дискурсивного, що вимагає залучення категорій прагматики [7, с. 30].

Якщо ж при розгляді синтаксичних структур на рівні синтаксису речення ми отримуємо можливість інтерпретації висловлення з погляду його предикативності, модальності, семантики і т. ін., то на рівні актуального синтаксису в межах дискурсу в тканину мовного матеріалу вплітається тонка взаємодія образних зв'язків епохи, автора, жанру твору. Отже, у тексті відбувається імпліцитне нарощування смислу, лексичного наповнення й синтаксичних конструкцій, що виконують функцію опосередкованого впливу на адресата мовленнєвого твору.

Розглядаючи синтаксичну структуру речення як певний синтаксичний знак, що стає мовленнєвою дією, тобто висловлюванням, яке володіє ілокутивною або перлокутивною силою, О. О. Кострова справедливо вважає, що мовленнєвий твір при цьому набуває певного додаткового значення, так званого «тіньового підтексту», що носить індивідуальний творчий характер [7, с. 23].

Представлене положення має виняткове значення для дискурсу загалом і для драматургічного дискурсу зокрема, коли в процес сприйняття літературного твору як дискурсивного складника обов'язково вводиться особистісний життєвий та інтелектуальний досвід реципієнта, а також залучається низка екстралінгвістичних факторів, що є важливими для сприйняття драматичного тексту.

Отже, із проаналізованого теоретичного матеріалу видно, що проблема синтаксичних концептів реалізації їх в контексті драматургічного дискурсу досліджена недостатньо. Вона лише поставлена й потребує свого розв'язання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1996. – 104 с.
2. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. – М. : Изд-во : ЛКИ, 2001. – 385 с.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского гос. ун-та, 2000. – 123 с.
4. Бондарко А. В. Межкатегориальные связи в грамматике : [сб. статей РАН]. – Санкт-Петербург, 1996 (6). – 231 с.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Касаткин М. Л. Функционирование эллиптических высказываний в современном немецком языке. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / М. Л. Касаткин; Московский педагогический государственный ун-т. – М., 2004. – 171 с.
7. Кострова О. А. Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка / О. А. Кострова. – М. : Флинта, 2004. – 193 с.
8. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : Институт языкознания РАН, 1997. – 331 с.
9. Кубрякова Е. С. Концепт. Концептуализация / Е. С. кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : Филологическ. Ф-т МГУ, 1996. – С. 90–94.
10. Кузнецов В. Поняття та його моделі / В. Кузнецов // Філософська думка. – 1998. – № 1. – С. 61–80.
11. Ольшанский И. Г. Модели представления знаний и когнитивные аспекты полисемии // С любовью к языку... – М. : Воронеж, 2002. – С. 270–277.
12. Полюжин М. М. Про теоретичні засади когнітивного підходу до дискурсивного аналізу / М. М. Полюжин // *Studia Germanica et Romanica*. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – Т. 1. – № 3. – С. 32–42.
13. Савенкова Л. Б. Языковое воплощение концепта / Л. Б. Савенкова // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста : [материалы международного симпозиума; Волгоград, 22–24 мая 2003 года]. – Волгоград, 2003. – Ч. 1. – С. 258–264.
14. Шипова И. А. Эмоциональный синтаксис в немецкоязычном художественном дискурсе : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / И. А. Шипова; Московский педагогический государственный ун-т. – Москва, 2005. – 227 с.

Yulia Kravchenko

Syntactic concepts and their realization in the discourse

The article is devoted to the problem of syntactic concepts and the research of the ways of their preservation and realization in the discourse. Modern approaches in the area are considered.

Keywords: concept, language picture of the world, syntax, syntactic concepts, discourse.